

Гайдаєнко І.В.

Мовна об'єктивація концепту «смак» у художній поетичній картині світу І.Франка та Ю.Федьковича. Матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції «Філологія та лінгводидактика в умовах євроінтеграції: реалії і перспективи» (25–26 жовтня 2018 р.) [Електронний ресурс] / За заг. ред. І. В. Гайдаєнко; упор. Т.Г.Окуневич. 2018. 249 с. С.30-34

ГАЙДАЄНКО ІРИНА

МОВНА ОБ'ЄКТИВАЦІЯ КОНЦЕПТУ «СМАК» У ХУДОЖНІЙ ПОЕТИЧНІЙ КАРТИНІ СВІТУ І. ФРАНКА ТА Ю.ФЕДЬКОВИЧА

Процес вербальної об'єктивації концептів у його сучасному соціальному, культурному і психологічному контексті характеризується зміщенням фокусу із структуральних досліджень, що вивчають мову як «застиглу» схему, на когнітивні підходи із залученням суміжних наукових дисциплін, що вивчають природну мову. У зв'язку з цим одним з актуальних напрямів мовознавчих досліджень стала когнітивна лінгвістика, зокрема один із її напрямів – когнітивна семантика, у межах якої мова вивчається як найважливіший компонент антропоцентричної парадигми, а мовні одиниці – як виразники національно-культурної специфіки людської свідомості. Наше наукове повідомлення виконане в аспекті одного із напрямів когнітивної лінгвістики – когнітивної семантики. *Актуальність роботи зумовлена* тим, що концепти на позначення відчуттів, зокрема концепту СМАК, вербалізованого у художніх творах українських класиків І.Франка та Ю.Федьковича, не були предметом лінгвістичного дослідження.

Відомо, що спосіб презентації знань про те або інше явище завжди узгоджується з соціокультурним досвідом людини, яка є їхнім носієм [3, с. 19.]. Однак структура змісту концептів відбиває не лише сферу пізнання конкретного індивіда, а подає узагальнене розуміння того або іншого явища, типового для певної соціокультури. Розуміємо, кожна націокультура має власний особливий набір уявлень і понять, проте зміст концепту узагальнює все, що презентує той або той феномен реальності. Концепти характеризуються певною системою сфер пізнання, що акумулює складові його змісту. Підтримуємо думку Ю. Степанова, про те що концепт має «шарувату» будову і різні шари є результатом, «осадам» культурного життя різних епох [6, с. 42]. Ці шари відрізняються часом, освітою, походженням, семантикою.

Предметом вивчення у статті є мовна об'єктивація концептосфери ВІДЧУТТЯ, зокрема концепту СМАК, презентованого відповідними лексемами в художній поетичній картині світу І. Франка та Ю. Федьковича.

Метою нашої розвідки є проведення концептуально-семантичного аналізу лінгвоодиниць на позначення концептосфери ВІДЧУТТЯ, зокрема концепту СМАК, представлених у ліриці українських класиків І. Франка та Ю. Федьковича, та з'ясування їхніх стилістичних функцій і виражально-зображальних можливостей.

Відповідно до мети ми сформулювали такі конкретні *завдання*: виявити в ліриці І. Франка та Ю. Федьковича лексеми на позначення концепту СМАК, систематизувати їх, з'ясувати стилістичні функції.

Відчуття є суб'єктивним образом об'єктивної дійсності. Критерієм їх істинності є практична діяльність людини. Через чуттєве сприйняття (так як відчуття є явищем фізіолого-психологічним), що є джерелом наших знань відбувається зв'язок людської свідомості з навколишнім світом. На наші органи чуття діють предмети та явища навколишнього світу, унаслідок чого, в нашій свідомості виникають уявлення. Окремі уявлення – це наочні образи реальності, що можуть відновлюватися у пам'яті, інші – ті, які виникли на тлі трансформованих відчуттів. Питання чуттєвих образів у мові активно розробляв О. Потебня. Учений розрізняв фізіологічні й психічні відчуття й, відповідно оцінюючи чуттєві враження, указував на нерозділеність і взаємодію п'яти людських відчуттів узагалі, і конкретно *смаку, запаху, зору, дотику та слуху* [4, с.170].

На нашу думку, прямі назви смаку в українській мові малопоширені, хоча засоби передачі чуттєвого сприйняття різноманітні, при цьому досить активно у нашому мовленні функціонують прикметники, іменники, дієслова, прислівники та слова інших частин мови на позначення концепту СМАК.. Тому засоби вираження чуттєвих якостей уключають ситуативні контексти – семантичні конструкції на позначення відчуттів, в основу яких покладено принцип семантичної спільності.

Досліджуючи концептосферу СМАК, констатуємо: «Загальна архісема *смак* об'єднує в окрему групу слова різних частин мови, які можуть передавати смакові відчуття та якості, тобто ті, що мають у своїй основі спільний елемент смаку, який зумовлює ідентичність їх лексичного значення» [2, с.4].

Смак – це лексема з елементарною семою у семантичному полі, куди входять слова на позначення смаку. Таким опорним словом, семним ядром – ідентифікатором концепту – виражається загальна когнітивна ідея смакових відчуттів, а вторинні назви збагачують цю сферу. Під вторинністю треба розуміти їх семантичну залежність від основних, більш загальних за значенням лексичних одиниць, що допомагають визначити склад концептуальної парадигми.

Матеріальною основою *смакових концептів* є хімічна структура речовин, котрі подразнюють смакові рецептори. Проте концепт *ВІДЧУТТЯ (СМАК)* – це не просто реакція на хімічні властивості того чи іншого об'єкта сприймання, а глибокий психолого-

фізіологічний процес, пов'язаний із фізико-механічними властивостями цих об'єктів, зі станом організму.

Погоджуємося, що у сприйманні смаку важко усунути стимуляції й інших подразнень, увесь комплекс яких може викликати приємний чи неприємний фон сприйняття, що із найрізноманітнішими відтінками відображається в мовній картині світу.

Отже, чуттєві номінації є засобом концептуалізації знань про предмети реального світу на першому рівні за допомогою органів чуття, у результаті чого, в людини формується картина навколишнього світу. Далі відбувається позначення мовними знаками концептів, їх ознак, відношень, а також результатів осмислення й відтворення їх людьми в акті номінації як розумово-мовленнєвому процесі, де мовець добирає вже готові позначення або створює нові, необхідні для реалізації концепту та індивідуальних завдань. Можемо назвати цей процес другим рівнем, де назви відчуттів виступають вже як результат пізнання реальності.

Лексична група на позначення смакових концептів утворює складну систему назв, що, функціонуючи в мові, здійснюють безпосередній зв'язок її з реально існуючими в природі відтінками смаку й понятійними категоріями, які відображають конкретні відчуття в нашій свідомості. Назви смаку відображають концептуалізацію пізнавальної діяльності людини в одній із сенсорних сфер, тісно пов'язану, як уже зазначалося з іншими науковими галузями, наприклад, психологією. Як психологічне явище смак, визначають так: «Смак – відчуття, яке виникає при дії харчових і нехарчових речовин на рецептори смакового аналізатора. Відчуття смаку викликають речовини, що розчиняються у воді, й які здібні добре стимулювати діяльність смакових рецепторів» [5, с.46].

За енциклопедичним словником: «Смак – це відчуття, що виникають при дії різних речовин на смакові органи. Розрізняють чотири види основних смакових відчуттів: *солодке, кисле, солоне та гірке*» [7, с.242].

Розгалужена система назв смакових концептів досить часто використовується українськими письменниками, зокрема І. Франком та Ю. Федьковичем, для психологізації та урізноманітнення передачі чуттєвих сприймань людини. У цій лексиці особливо помітний зв'язок розвитку слова з історією народу, його культурою, що дозволяє письменникам точніше та глибше передати традиції українського народу, специфіку його когнітивних процесів та вербалізації мовлення, а отже і його ментальність.

За морфологічною структурою назви, якими репрезентують автори у своїй ліриці смакові концепти є простими, серед них виділяються назви з непохідною (*солодкий, гіркий, солоний*) та похідною (*гіркість, солонина*) основами.

Залежно від наявності чи втрати внутрішньої форми, усі номени, що презентують концепт СМАК поділимо на первинні та вторинні. До первинних віднесемо ті, що належать до

найдавнішого праслов'янського фонду і не викликають певних асоціацій з іншими поняттями чи предметами об'єктивної дійсності: *квасний* ← *квас*, *засльожений* ← *сльози* :

*Хоч часто я гірке й квасне ковтаю,
Не раз я прів, і мерз я, і охрип [9, с.69].
Ляг єсь спати в світлі луни
В засльожені квіти [8, с.41].*

Наведені приклади засвідчують, що аналізовані лексеми виступають елементами тропів і вживаються з різною образною функцією: у першому прикладі І. Франко вводить номен *квасне* до стилістичної фігури еліпсу, для надання схвильованості мовлення, динамічності, експресії, у другому – Ю. Федькович уводить метафору для передачі глибоко трагічного стану душі декадента.

Частотним у художньому мовленні авторів є первинний прикметник *гіркий* та похідні від нього, які автори використовують на позначення негативних емоцій, абстракцій: *нещаслива доля, неприємні відчуття, важкі часи в житті*:

*І буде заплата, і будуть платить
Не пеклом, а кров'ю, гіркими сльозами :
Хто кілька розсипав – не тільки і пить ! [9, с.98];
Ой жалю, мій жалю,
Гіркий непомаду!
Упустив я голубочку
Та вже не спіймаю [8, с.64].*

У цих рядках лексема *гіркий* ужита в переносному значенні і виступає мовним засобом характеристики реальної дійсності, ознак тогочасного суспільного устрою, а також, вказує на емоції (у більшості випадків негативні): біль, горе, сум. У ролі епітетів лексемою письменники послуговуються для увиразнення мови та образності поезики ліричних творів: епітети *гіркі сльози, гіркий жаль, гірке життя* репрезентують значення «викликаний горем, яке викликає емоції страждання, як у соціальних характеристиках образів, так і в психологічних :

*Лиш стогонів много і сліз гірких много,
Зневіри та смертей, і болів страшних [9, с.44].
Щось там в душі клубилось гірке,
Мов гріх тяжкий, незмитий пригадався [9, с.76].*

Традиційне протиставлення солодкого та гіркого смаків І. Франко та Ю. Федькович використовують для створення стилістичного прийому антитези з метою уточнення, конкретизації висловлювання, вираження гострої трагічності :

Полинь – не мід солодкий пить!

Співать – не у танку гулять! [8, с.96];

...се життя земного образ

ясний, тихий та принадний,

коли здалека дивитися,

а гіркий, страшний зблизу [9, с.90].

Митці уводять до текстової тканини творів прикметник *солодкий* та похідні від нього як один із засобів передачі позитивних емоційних концептів психологічного стану героя, його піднесеного настрою та сподівань на кращу долю – *солодкий смак* на означення морального задоволення, втіхи :

Просимо тебе, ой просимо тя – з нами

*Сідай на мід **солоденький*** [8, с.32].

*Потім мов **теплом** дихнуло,*

і по тілі розлилося

*щось **солодке, м'яко-м'яко***

попід шиєю пройшло [9, с.91].

У другому прикладі синкретизм концептів (лексема *солодкий* взаємодіє з різними назвами відчуттів, зокрема смакових, нюхових і дотикових, смакових і звукових) посилює емоційне сприймання творів. Завдяки цьому, І. Франко досягає особливого ліризму, інтимності в створенні образів:

Твій подих всі серця людськи рівняє,

*...І **дотик** твій із терня рожі родить,*

*І по серцях, мов чар **солодкий**, ходить,*

І будить, молодить, і оп'яняє [9, с.113];

Хиляючись до тих квіток палких,

*Я чув, що **спів солодкий** з них виходить,*

*Мов пасма **тонів ніжних і м'яких*** [9, с.76].

Назви на позначення концепту СМАК із коренем *-солон-* письменники вживають у переносному значенні в складі метафор та в якості епітетів:

*Чи ж перебреду я то **солоне море***

Чи тут мене срібними вб'ють? [8, с.128];

Скупо

Пустиня-мачуха його кормила

Корінням, медом диких пчел, поїла

Солоною та затхлою водою [9, с.89].

У наведених текстах автори послуговуються прикметником *солоний* для відтворення негативних емоційних концептів з метою посилення відбитих негативних емоцій, відчуттів.

Отже, проаналізувавши функціонування назв на позначення концепту СМАК у ліричних творах І. Франка та Ю. Федьковича, доходимо висновку, що досліджувані лексеми відтворюють концепт СМАК як первинними семними сполуками, так і похідними. Окрім того, вони відтворюють синкретичні концептуальні зв'язки, що вказує на взаємодію відчуттів усередині концептуальної сфери ВІДЧУТТЯ, яку представляють мовні одиниці усіх п'яти типів відчуттів. Важливо відзначити, що омовлені лінгвоодиниці на позначення вказаних концептів у досліджуваних творах класиків української літератури, не лише констатують активність їх уживання митцями, а й указують на специфічно ментальне їх звучання, про що свідчить їх функціонування у ролі різних стилістичних засобів. Вони є елементами різноманітних тропів (метафор, епітетів, порівнянь, еліпсів), завдяки чому впливають на ліризм поезій та особливу їх емоційність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ананьев Б.Г. Психология чувственного познания. – М.: АПН, 1960. – 486 с.
2. Гайдаєнко І.В. Лексико-семантичні групи слів на позначення смаку як джерело дослідження семантичної системи мови// Збірник наук. праць ХДПУ. Філологічні науки. – Вип. VII. – Херсон. – 2000. – С. 2–5.
3. Демьянков В. З. Когнитивная лингвистика как разновидность интерпретирующего подхода // Вопросы языкознания. 1994. № 4. С. 17—33.
4. Потебня А.А. Мысль и язык. – Харьков. – 1982. – 228 с.
5. Психологічний словник/ За ред. В.Войтка. – К.: Вища школа, 1982. – С. 215.
6. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры. Опыт исследования. М., 1997. С. 40—76
7. Український радянський енциклопедичний словник в 3-х томах. – К.: Головна ред. Укр. Рад. Енциклопедії, 1987.
8. Федькович Ю. Вибрані твори. – К.: Дніпро, 1976. – 284 с.
9. Франко І. Поезія та драматичні твори. Вибране. – Львів: Каменярь, 1978. – 200 с.